

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA NAZİLLİ VAKIFLARI HAKKINDA BİR İNCELEME

Dr. Evren GÖKÇE

Ege bölgesinin verimli yerlerinden birisi olan Menderes havzasında kurulan Nazilli şehri, tarih boyunca çeşitli medeniyetler ve insan topluluklarına ev sahipliği yapmıştır. XI ve XII. yüzyıllara gelindiğinde Orta Asya'dan gelen yoğun Türkmen kitlelerince iskan edilen şehir, XV. yüzyılda Aydınoğulları idaresinden çıkarak Osmanlı sınırlarına katılmıştır. Türk iskanının başladığı erken tarihlerden günümüzde bir köy olan Kestel'e bağlı olan Nazilli, zamanla büyüyüp gelişerek XIX. yüzyılda Aydın vilâyeti dahilindeki Aydın sancağı kazalarından birisi haline gelmiş ve sancağın ikinci büyük yerleşimi olma sıfatını kazanmıştır.

Esasen Aşağı Nazilli olarak bilinen güneydeki kısmında kurulan şehir, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Pazar karyesi adını taşıyan Yukarı Nazilli kısmı ile birleşerek günümüzdeki yapısını kazanmıştır. Ekonomik ve ticari açıdan canlı bir bölgede bulunan şehirde tarih boyunca çeşitli sosyal, kültürel ve dini yapılar vücuda getirilmiştir. Bunlarla birlikte özellikle Milli Mücadele yıllarında cereyan eden Yunan işgali neticesinde Nazilli harap olmuş ve tarihi dokusu ciddi zarar görmüştür. Cumhuriyetin ilanından sonra Sümerbank fabrikasının açılması ile birlikte yeniden eski canlılığına kavuşarak ülkenin çeşitli yerlerinden yoğun göç almış ve Yukarı Nazilli şehrin yeni merkezi haline gelmiştir.

Bu bildiriye, Osmanlı arşivlerinde bulunan Vakıf Muhasebe Defterleri vasıtasıyla XIX. yüzyılın ikinci yarısında Nazilli'de bulunan bazı vakıflar mercek altına alınmıştır. Böylece söz konusu tarih aralığında faaliyetlerine devam eden vakıfların isimleri tespit edilerek şehrin sosyal, ekonomik ve kültürel tarihine katkı sağlanmasıyla birlikte, Nazilli tarihi açısından önemli bir konu olan vakıf faaliyetleri hakkında bir ön çalışma yapılması hedeflenmiştir.

1. NAZİLLİ KAZASININ TARİHİ GELİŞİMİ

Antik çağlardan itibaren tarım için elverişli bir bölge olan Menderes havzasındaki diğer yerleşimler gibi çeşitli medeniyetlerce iskana sahne olan Nazilli, Malazgirt savaşını takiben Anadolu'ya kalabalık kitlelerce göç etmeye başlayan Türkler tarafından fethedilmiş, böylece Türk egemenliği dönemi başlamıştır. Kaynaklara göre önce Menteşeoğulları tarafından fethedilen şehir 1308 ila 1310 tarihleri arasında Aydınoğlu Mehmed Bey'in hakimiyeti altına girmiştir. Bu tarihlerde Nazilli Türk fetihleri esnasında bölgede Tire'den sonra gelen en önemli yerleşim olup kaynaklar cuma kılınıp pazar kurulan bir yer olduğundan bahsetmektedir. Aydınoğulları hakimiyetini takiben Yıldırım Bayezid döneminde Nazilli ve civarı Osmanlı egemenliğine girmiştir. 1402 tarihinde Timur'un galibiyeti ile sonuçlanan Ankara savaşından sonra beyliklerin yeniden kurulması esnasında kısa bir süre daha Aydınoğulları egemenliği görülse de, 1425 yılında II. Murad döneminde Nazilli yeniden Osmanlı toprakları arasına katılmıştır. (Topçu, 2015: 15)

XV. yüzyıla ait arşiv kaynaklarından olan Fatih dönemine ait 1462-1468 tarihli bir Aydın Mufassal Defteri'nde şehrin *Nazilli*, *Nazlu* veya *Nazlı* gibi farklı isimlerle adlandırıldığı görülmektedir. Günümüzde Nazilli'nin köyleri arasındaki Kestel'e bağlı olan birçok köyün 1699-1700 tarihli başka bir avarız defterinde Nazilli'ye bağlı köylerle aynı olduğu görülmektedir. 1520 tarihlerinde tutulmaya başlanan bir Aydın Evkaf Defteri'nde Nazilli'den kasaba olarak bahsedilmekte, 1530 tarihlerinde ise "*Nefs-i Nazlu tabi-i Kestel*" olarak kaydedilmiş üç mahalleden ibaret bir yerleşim olduğu görülmektedir. Aynı defterde Nazilli'den "*Kasaba-i Nazlu*" şeklinde bahsedilmektedir. Fatih ve

kazanmıştır. Bu tarihlerde ağırlıklı olarak Aşağı Nazilli’de bulunmakla birlikte kazada cami, mescid, tekke, zaviye, han, hamam ve çarşı gibi sosyo-kültürel ve ekonomik yapılar tesis edilmiştir.

Osmanlı imparatorluğunda toplumsal hayatta önemli bir rol oynayan vakıflar, ibadet, barınma, yeme-içme, temizlik, inşa, tamir, bakım ve onarım gibi birçok temel hizmeti yerine getirerek şehirlerin gelişiminde önemli rol oynamışlardır. Diğer Osmanlı şehirleri gibi Nazilli’de tarih boyunca kurulan birçok vakfa ev sahipliği yapmıştır. Bu incelemede söz konusu vakıflardan bazıları hakkında bir inceleme yapılmıştır. İncelemeye göre, 1853 tarihli ilk vakıf muhâsebe kaydında 20, on bir yıl sonrasına ait 1864 tarihli ikinci muhâsebe kaydında ise 14 vakfın Nazilli’de faaliyette olduğu tespit edilmiştir. Her iki örnekteki vakıfların geneli kurucularının adıyla anılmakla birlikte tesis edildikleri câmi ve zâviye gibi kurumların adlarıyla anılan vakıflar mevcuttur. Yine birkaçı hariç bütün vakıflar şehirde ve günümüzde Aşağı Nazilli olarak bilinen eski merkezde yoğunlaşmaktadır.

Kurucu ve mütevellîleri açısından bakıldığında incelenen tarihlerdeki Nazilli vakıflarının toplumun çeşitli kesimlerine mensup kişilerce tesis edildikleri görülmektedir. Bu kişiler arasında kadınların varlığı ve birden çok vakıfta mütevellîlik görevini üstlenmiş olmaları dikkat çekici bir husustur. Kurdukları vakıflar ayrıca kendi isimleriyle adlandırılmıştır. Bir vakıfta ise kadın-erkek ortak kurucuya rastlanmıştır.

İncelenen vakıflar arasında Eycelizâde Hâcı Hasân Ağa, Kestellizâde El-Hâc Ahmed Ağa, Mehmed Sâlih Efendi, Hâcı Mahmûd Ağa, Hâcı Bacaksız, Mehmedoğlu Mustafâ, Âşık Abdal gibi yüksek, Fâtma Hâtûn, Çarşı Câmî, El-Hâc Osmân, Hâcı Ahmed Baba ve Hocaoğlu gibi düşük düzeyde gelirlere sahip örnekler tespit edilmiştir.

Netice itibarıyla, bu incelemede Nazilli şehrinin sosyal ve ekonomik ve kültürel tarihi açısından önemli yeri olan vakıflar hakkında bir ön çalışma ve değerlendirme yapılmıştır. Ancak incelemenin girişinde ifade edildiği üzere, özellikle vakıflar arşivinde yapılacak araştırmalar neticesinde elde edilecek vakfiyeler ve diğer belgeler vasıtasıyla bu konuda daha detaylı bilgilere ulaşılabilecek, Nazilli tarihine ciddi katkılar sağlanabilecektir.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA)

Alî Emîrî Evrâkı Sultan III. Mustafa (AE.SMST.III)

Nr 52/3791, 362/28989

Cevdet Evkaf (C..EV..)

Nr.428/22183

Cevdet Mâliye (C..ML..)

nr.400/16600, 531/21788

Evkaf Defterleri (EV.d...)

nr. 14895, 19268, 19415

Kitap, Makale ve Tezler

Adalı, M. - Kulaksızoğlu, N. 1965. *Nazilli Çevre İncelemesi*, Dilek Kitabevi, Nazilli.

Alî Saîb, 1304. *Coğrafya-yı Mufassal Memâlik-i Devlet-i Osmâniye*, Matbaa-i Ebuzziyâ, İstanbul.

Akgündüz, A. 1996. *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, OSAY. Yayınları, İstanbul.

Akgündüz, A. 2000. “İntikal” DİA. C.22, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul: 353-356

Aydın Kültür Envanteri-I, 2012. Aydın İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Aydın.

Atar, Z. 2013. “Fotoğraflarla 1899 Aydın-Denizli Depremi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIII/27: 5-32.

Bardakoğlu, A. 1995. “Ferağ” DİA. C.12, Diyanet İşleri Vakfı Yayınları, İstanbul: 351-354.

- Bekçi, İ-Apali, A. 2019. "Aydın Sancağı Tire Kazasında Bulunan Vakıfların 1275 (H) Tarihli Muhasebe Defteri" *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 11 (20): 231-245.
- Berki, A. Himmet, (y.t y.), *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara.
- Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*, 1935, Devlet Matbaası, İstanbul.
- Gökçe, E. 2021. "Nazilli Yahya Paşa (Eski-Yeni) Cami Haziresi Mezar Taşları" *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi*, C.4, S.1: 38-74.
- _____. 2021. "Nazilli Ağa Cami Mezartaşları", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 8, Sayı: 2: 78-128.
- Güneş, G. 2007. "Yunanistan'ın Aydın'ı İşgali ve İşgalin Bölgede Yarattığı Tahribat", *Milli Mücadele'de Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe*, Aydın Belediyesi Kültür Yayınları, Aydın: 207-256.
- Güran, T. 2006. *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar, Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Kâtip Çelebi, 1732. *Kitab-ı Cihannümâ li-Kâtib Çelebi*, Tıpkı Basım, Matbaa-i Amire, İstanbul.
- Karal, E. Z. 1995. *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı*, DİE. Yayınları, Ankara.
- Sak, İ. 2005. *Şer'iye Sicillerinde Bulunan Konya Vakfiyeleri*, Kömen Yayınları, Konya.
- Sâlnâme-i Vilâyet-i Aydın Def'a-5, Vilâyet Matbaası, İzmir, 1300.
- Sâlnâme-i Vilâyet-i Aydın Def'a-10, Vilâyet Matbaası, İzmir, 1305.
- Salnâme-i Vilâyet-i Aydın Def'a-15, Vilâyet Matbaası, İzmir, 1312.
- Salnâme-i Vilâyet-i Aydın Def'a-18, Vilâyet Matbaası, İzmir, 1315
- Sezer, M., 2019. "1699/1700 Tarihinde Nazilli Kazasının Nüfus Yapısı", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi SBAD*, 14/1: 449-461.
- Sönmez, E. 2017. *571 Numaralı Evkaf Defterlerine Göre Aydın Vakıfları*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ordu.
- Şemseddin Sami, 1316. *Kamûs'ül A'lâm*, C.VI., Mihran Matbaası, İstanbul.
- Telci, C. 2006. "Aydın Livası'nın Nüfusu Hakkında H. 1261/M. 1845 Tarihli Bir Defter" *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.21, S.1: 165-189.
- Topçu, A. S. 2015. *Bozdoğan Nazilli Nüfus Defterleri-H.1246- Örnekleminde Ege Nüfus Yapısı*, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Uşak.
- Ural, S. 2014. *Nazilli'de Sosyo-Kültürel Hayat, (1923-1950)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Muğla.
- Ünal, M. A. 2011. *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Yedişildiz, B. 1993. "Vakıf" *İA. MEB. Yayınları*, İstanbul: 153-172.